

УДК 373.3.091.3:78

КУРКІНА СНІЖАНА ВІТАЛІЇВНА –

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: sneghana28@gmail.com

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

**Постановка та обґрунтування
актуальності проблеми.** Кожний шкільний
предмет має, як відомо, свою специфіку.

Головним завданням одних є озброєння учнів
науковими знаннями, інших – допомога у
оволодінні певними способами діяльності.

Музика – це предмет, основною метою якого є формування досвіду емоційно-ціннісних відносин між людьми. Саме ця особливість предмету зумовлює необхідність спеціально організовувати пізнавальну діяльність учнів початкової школи на уроках музичного мистецтва. Окрім цього, як відомо, на уроках культурологічних, мистецьких дисциплін якнайкраще формується бажання і вміння навчатися, отримувати радість від самого процесу пізнання й від безпосередньої участі у різних видах творчості. Звичка вчитися й пізнавати або навпаки не вчитися, стати байдужим до самого процесу отримання знань, впливає в подальшому на все життя й професійну діяльність уже дорослої людини. Завданням шкільного колективу є формування інтересу до навчання в цілому, а вчитель музичного мистецтва повинен використовуючи усі надбання педагогічної науки сприяти активізації пізнавальної діяльності учнів засобами музики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експериментальні дослідження у галузі змістовного узагальнення й формування навчальної діяльності проводилися радянськими ученими психологами й педагогами Д. Ельконіним й В. Давидовим разом із провідними науковцями О. Зинов'євим, Ю. Громико, І. Ульяновим, В. Мухіною, В. Петровським, В. Слободчиковим ще у середині ХХ століття. Результатом стала поява теорії навчальної діяльності, виявлення умов розвиваючого навчання і написання підручників з впровадження цієї системи, рекомендованих методистам і вчителям початкової школи. Сьогодні проблема підвищення ефективності навчального процесу за допомогою правильної організації пізнавальної діяльності стоїть надзвичайно гостро. Але в сучасній науковій літературі ми не знайшли достатнього висвітлення проблеми організації пізнавальної діяльності на уроках музичного мистецтва.

Метою статті є дослідження особливостей організації уроків музичного мистецтва у загальноосвітній школі й вирішення питання ефективного налаштування пізнавальної діяльності учнів молодших класів з максимальним використанням виховного впливу музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не викликає сумніву, що уроки музичного мистецтва мають яскраво виражену специфіку, коли засвоєння пропонованого програмою навчального матеріалу є спрямованим, насамперед, на всебічний розвиток особистості дитини. Тобто основним завданням, яким мають керуватися вчителі предмета музичне мистецтво, повинен бути

пошук ефективних підходів до навчання, які дозволяти б формувати в учнів молодших класів бажання вчитися. Науковці ж, в свою чергу, повинні надавати шкільним вчителям культурологічних, пов'язаних з мистецтвом предметів, конкретні практичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у такий спосіб, щоб діти могли стати суб'єктами навчальної діяльності.

Узагальнюючи досвід педагогічної діяльності в галузі музичного мистецтва, можна на жаль, дійти до висновку, що, незважаючи на постійне вдосконалювання уроків за змістом і структурою, намаганням осучаснити їх не всі діти навчаються із задоволенням і навіть у початковій школі спостерігається інертність, байдужість не лише до окремих предметів, а взагалі до навчання в цілому. Подібну тенденцію відзначають більшість вчителів молодших класів, зауважуючи, що «...часто доводиться спостерігати, що вже до кінця першого року навчання діти починають ставитися до своїх навчальних обов'язків менш відповідально, ніж це було спочатку» [8, с. 243]. Небажання навчатися з сумлінням, постійно підтримуючи інтерес до різних предметів, одразу ж призводить до відповідних результатів: знання не засвоєні у потрібний термін або засвоєні фрагментарно й не достатньо міцно, стимул до навчання пропадає, завдання нагромаджуються, а учень усе частіше виявляє погану успішність.

Таким чином, небажання й невміння вчитися є однією з найважливіших проблем сучасної педагогіки. Батьки й шкільні вчителі, намагаються вирішити її в основному за допомогою угод, покарань, і погроз, але все це виявляється неефективним, і, до деякої міри, не гуманним стосовно самої дитини, яка є найбільш вразливою у молодшому шкільному віці, коли перехід із дитячої дошкільної установи, родинного кола у «доросле» життя є найбільш болючим й психологічно некомфортним. Тільки розібравшись із факторами, які призводять до зниження інтересу до навчання, можна допомогти дитині. На думку психологів, справа не в тому, що діти не хочуть учитися, а у тому, що вони просто не можуть налагодити цей процес самостійно і з огляду на вік, вимагають контролю й допомоги в організації пізнавальної діяльності. Сюди ж можна додати нездатність сконцентруватися, занадто велике навантаження тощо.

Це стає особливо помітним саме на уроках музичного мистецтва, оскільки більшість учителів й сьогодні здійснюють процес навчання за допомогою ілюстративно-пояснювальних методів, котрі у кращому випадку, розвивають навички співу й ритміки. Часто учитель, пояснює матеріал таким чином, що моменти походження й розвитку

досліджуваного предмета або теми є відсутніми. При такій організації навчання учні не виконують продуктивної навчальної діяльності, натомість здійснюють репродуктивну: отримують, сприймають, запам'ятовують готову інформацію, а потім намагаються її відтворити. Мета такої діяльності полягає лише у формуванні знань, умінь і навичок, а також у розвитку пам'яті й уваги. З цього приводу видатний психолог і педагог Д. Ельконін зауважував, що «...необхідно підкреслити, що навчання, яке припускає можливість прямої передачі знань від учителя до учня, прямого так би мовити «пересадження» знань у голову учня, простого прив'язування знань до предмета, що оминає дії самого учня із предметом, є найбільш неефективний спосіб навчання. Воно тільки завантажує пам'ять учнів, залишаючи знання словесними й формальними» [8, с. 247]. У цьому випадку діти не бачать зв'язку в досліджуваних явищах і не відчують сенсу у необхідності вивчення того чи іншого предмета взагалі. І якщо не почати вчасно, у період молодшого шкільного віку, вирішувати проблему небажання вчитися, то надалі ситуація буде лише погіршуватися. Спочатку дитина буде проявляти байдужість до уроків музичного мистецтва, потім буде відставати від однолітків у розвитку художніх умінь і навичок, остаточно втратить бажання слухати «серйозну» музику, проявляти себе в якій-небудь творчій діяльності, що буде гальмувати розвиток її мислення й особистості в цілому.

У пошуках більш ефективних підходів до навчання, які дозволяли б формувати бажання вчитися, ми звернулися до теорії навчальної діяльності і її суб'єкта Ельконіна-Давидова, яка має спрямованість на розвиток пізнавальної процесів молодших школярів, отже йдеться про засвоєння знань як про процес, що відбувається в ході навчальної діяльності. При цьому обидва вчені наголошують, що не кожену діяльність можна назвати навчальною. На думку Д. Ельконіна, навчальна діяльність - це така діяльність, у якій виховується здатність до саморозвитку й самонавчання [3, с. 247]. На думку психолога і педагога В.В.Давидова, така діяльність відбувається тільки тоді, коли учні систематично вирішують навчальні завдання, які спонукають їх до пошуку загальних способів розв'язання до багатьох подібних завдань. Таку діяльність можна назвати продуктивною або творчою, тому що вона пов'язана з активною роботою мислення, впливає на розвиток всіх психологічних функцій, тобто дає істотні зрушення в розумовому розвитку дитини [4].

У структуру навчальної діяльності, як відзначав В. Давидов, входять навчальні завдання, навчальні дії й дії контролю й оцінки.

Від того, як дитина буде сприймати навчальне завдання буде залежати, чи з'явиться неї мотивація до діяльності, пропонованої вчителем, чи ні, і чи стане вона суб'єктом цієї діяльності у подальшому. У процесі здійснення навчальних дій учень має навчитися виділяти загальні відносини, основні принципи, опанувати способи переходу від загального до часткового й навпаки. Під час здійснення контролю за наслідками діяльності учень знову простежує хід виконання роботи, зіставляє результати із зразками й при необхідності коректує орієнтовну й виконавчу частини власних дій [1]. «...Формування в учнів контролю за процесом, за правильністю виконання кожної операції і їхньою послідовністю є не тільки засобом засвоєння основної навчальної дії, але – і це не менш важливо – засобом формування уваги» [8, с. 249]. Але, за думкою науковців, контроль повинен проводитися в ході кожної операції, а не наприкінці проведеної діяльності.

У цілому, навчальна діяльність пов'язана із творчим перетворенням засвоєного учнями матеріалу. В процесі такої діяльності від учнів можна вимагати аналіз зв'язку між предметами, виявлення закономірностей явищ і процесів, планування своєї діяльності й здатність до рефлексії. При засвоєнні теоретичних знань з будь-якого предмета виникають сприятливі умови для розвитку розумовий дій, які є важливими компонентами теоретичного мислення. Також В. Давидов відзначав, що як тільки у дитини виробляється потреба в навчальній діяльності, у неї одразу ж зростає бажання вчитися. В свою чергу оволодіння навчальними діями формує вміння вчитися. Важливим моментом у теорії є організація діяльності учня, у результаті якої він сам відкриває знання. Тобто він дістає інформацію не в готовому вигляді, а здобуває її самостійно, через усвідомлення шляхів і засобів. Таким чином, необхідно здійснити повний перехід до діяльнісно-розвиваючого типу навчання, що дозволяє формувати особистісні якості учнів.

Звичайно, положення даної теорії можливо застосовувати на заняттях з музичного мистецтва в початковій школі. По-перше, у дітей молодшого шкільного віку у якості одного з головних новоутворень зароджуються основи теоретичного мислення, здатного осягати сутність і закономірності явищ і процесів. По-друге, у них формується рефлексія, за допомогою якої дитина може контролювати свою діяльність. По-третє, у даному віці виникають передумови виховання особистості, які не слід упускати: «...процес формування навчальної діяльності має велике виховне значення, що дотепер мало вивчалось і оцінювалось недостатньо» [8, с. 245]. Якщо навчальна діяльність учнів організована правильно, діти стають більш сприйнятливими

до змісту художніх образів, глибше осягають духовно-моральні цінності тощо.

У перші роки навчання учні потребують постійного керівництва з боку вчителя й підтримки однолітків. Як відзначають Д. Ельконін і В. Давидов, спільне виконання навчальної діяльності може проявлятися в діалозі, як між учнями, так і між учнями й педагогом; у дискусії, що дозволяє прийти до загального висновку; у підтримці при прийнятті рішень у виборі засобів і шляхів досягнення певного результату. Дотримуючись структурних елементів навчальної діяльності, наприклад, в процесі подання тем у першому класі педагог повинен сформувати у дітей потреби у вивченні цього матеріалу, розкласти практичну діяльність на дії й операції, надати зразки виконання кожної окремої операції, виконати поетапний і підсумковий контроль. При цьому кінцевою метою для педагога повинно бути приучення дітей до здійснення самоконтролю.

Теоретичні знання, уміння й навички засвоюються школярами при рішенні навчальних завдань, рішення яких дозволяє засвоювати щось більше, загальне. «Процес засвоєння теоретичних знань йде від конкретного образу до формування абстрактного поняття. При цьому наступне теоретичне відтворення реального, конкретного здійснюється, навпаки, зворотнім шляхом – рухом думки від абстрактного до конкретного» [4, с. 130].

Так, у початковій школі на уроках музичного мистецтва діти отримують загальні відомості про різні жанри і форми в музиці. В результаті діти повинні вільно визначати, до якого виду й жанру відноситься той або інший музичний твір. Це перший щабель ознайомлення з жанрами музичного мистецтва, результатом якого є пізнання почуттєво-конкретного. Після цього діти приступають до більш детального вивчення окремих жанрів. Існує багато підходів до проблеми класифікації музичних жанрів, ми ж з огляду на необхідність вивчати особливості музичних жанрів з дітьми шкільного віку, згоджуємося з позицією музикознавця Т. Попової, яка пропонує класифікувати жанри за умовами їх побутування й виконання [6].

Отже діти поступово вивчають особливості, функції й види народної, вокально-хорової, інструментальної (симфонічної і камерної), театральної музики. На цьому щаблі пізнання формуються абстракції, що відбивають окремі сторони цілого. Кожен жанр розглядається окремо супроводжуючись слуханням музики, поясненням з боку вчителя, виконанням творчих завдань, розглядається статично, не історично. Потім – наступний жанр вивчається з цією ж схемою і т.д. На останньому етапі, опираючись на раніше сформовані абстракції,

за допомогою вчителя, у мисленні теоретично відтворюється увесь світ жанрів музичного мистецтва в його історичному розвитку і «...це вже не чуттєво-конкретне, а поняттєво-конкретне, відтворене на основі абстракцій і пізнавальних закономірностей» [4, с. 131].

Викликати інтерес дітей до вивчення уроків музичного мистецтва нескладно. Також нескладно формувати потреби в практичній художній діяльності: спонукаючи до вивчення пісні або показуючи прийоми гри на тих чи інших музичних інструментах вчитель говорить: «Усім хотілося б уміти співати, володіти своїм голосом або навчитися гарно декламувати вірші, але цьому потрібно багато вчитися» або «хотілося б вам навчитися грати на якомусь музичному інструменті?»

Як ми вже відзначали раніше, недостатньо просто ставити перед учням певну мету, важливо, щоб вони прийняли її як свою власну. Для цього педагог повинен підштовхнути учнів до виявлення того, що вони чогось не знають – не знають, як правильно інтонувати мелодію, відтворювати ритмічний малюнок, щоб виконання пісні було схоже на професійне, учні повинні хотіти вирішити поставлені перед ними завдання. Для того щоб викликати подібне бажання необхідно перед вивченням теми вибрати вихідне поняття, що було б гранично загальним, а потім за допомогою навчальних завдань поступово конкретизувати, уточнювати це поняття на кожному з наступних уроків. Важливо перед уведенням нових знань і понять, створити ситуацію життєвої необхідності в їхній появі й намагатися не надавати інформацію в готовому вигляді. Навіть якщо немає можливості підвести дітей до самостійного відкриття нового, завжди є можливість створити ситуацію пошуку, необхідності висування гіпотез тощо. Зауважимо, що навчальні завдання будь-якої складності можливо вирішувати за допомогою традиційних й інноваційних типів уроків музичного мистецтва. Не зупиняючись на перерахуванні традиційних типів музичних занять, що були рекомендовані до впровадження Д. Кабалецьким у 70-х роках ХХ ст., ми зробимо спробу перелічити й охарактеризувати нові цікаві та демократичні типи уроків, до яких належать:

Урок-вікторина, урок-концерт проводяться в кінці півріччя з метою підсумувати знання учнів.

Урок-подорож вибудовується на відображенні в музиці картин природи («Подорож по горах і лісах», «Подорож по Україні» і ін.).

Урок - «круглий стіл» – це насамперед слухання музики і бесіда про неї.

Урок-вікторина має на меті перевірку знань учнів і може проводитися після

завершення вивчення якогось навчального матеріалу чи теми.

Урок-конкурс – це творче змагання учнів на краще виконання пісні чи музичного твору.

Урок-оркестр розвиває в учнів почуття колективної творчості. Граючи на простеньких дитячих музичних інструментах – таких як сопілочка, тамбурін, дзвіночки, діти вчать музикувати у колективі. Безперечно, що цей перелік можна продовжувати, доповнювати, розширювати. Кожен може внести щось своє, оригінальне, нове у проведення уроку музичного мистецтва. Важливо при цьому не ставити собі за мету втілення нової форми лише заради форми. Адже ці оригінальні нетрадиційні форми проведення уроків повинні мати на меті покращення засвоєння учнями навчального матеріалу, стимуляцію пізнавальної діяльності в мистецькій галузі. Відзначимо також, що проведені нетрадиційно уроки стимулюють музичну творчість не тільки вихованців, а й самого вчителя, створюють сприятливі умови для співробітництва в учнівському колективі.

Ще одним важливим принципом реалізації теорії навчальної діяльності є принцип появи нового поняття як словесного формулювання нового знання після проведеної роботи з пошуку й виявлення нового, а не перед нею. У результаті реалізації даного принципу діти зможуть своїми словами сформулювати нове поняття, при цьому рівень усвідомленості буде набагато вищим, ніж тоді коли вчитель спочатку змушує заучувати ще незнайоме й незрозуміле для дітей визначення на початку уроку. Наприклад, якщо запитати в дітей, що таке пісня після вивчення багатьох різних пісень, що супроводжувалося розповіддю про різні пісенні жанри, їхні особливості тощо, то відповідь може бути такою: пісня - це найбільш поширений жанр музичного мистецтва, тому що співати люблять і можуть майже всі без особливої музичної підготовки, що пісня об'єднує вокальні і поетичні образи і має багато видів.

Важливим є також створення ситуації успіху на уроках музичного мистецтва. Дитина повинна відчувати, що її діяльність має велике значення, як для неї, так і для оточуючих. Якщо зараз у неї не виходить, наприклад, заспівати пісню одразу ж з вірною інтонацією та ритмом, вчитель повинен пояснити такій дитині, що не все виходить відразу, необхідна постійна робота з розвитку й удосконалювання музичних навичок, спостережливості, уміння слухати себе й інших в процесі колективного співу тощо. Тільки тоді дитина ставить перед собою мету і намагається рухатися у бік подолання перешкод. Натомість учителю слід помічати найменший успіх у просуванні дитини до поставленої мети, відзначаючи

позитивну динаміку в розвитку її навичок. На уроках музичного мистецтва варто сполучати індивідуальну і колективну види роботи, роботу в парах, групах. Важливо, щоб кожен, незалежно від рівня музичної обдарованості міг виявити себе, висловити свою думку. Слід зазначити, що саме по собі мистецтво музики навчає добру, милосердю, має облагороджуючий вплив на дитяче серце.

Причину нездатності сконцентруватися можна вирішувати вправами на концентрацію уваги, які повинні виконуватися систематично протягом декількох хвилин на кожному уроці музичного мистецтва. Активізувати увагу дітей можна й за допомогою постійних звернень до них, питаннями, діалогами. Кожен урок музичного мистецтва має свою специфіку. При цьому головна мета одних – допомогти оволодіти певними засобами діяльності, інших – розвинути творчу уяву та здібності учнів. Деякі з уроків підводять до глибоких роздумів про музику, а інші просто настроюють на веселий лад. Та вчитель завжди повинен прагнути організувати пізнавальну діяльність учнів і тим самим підвести їх до кращого усвідомлення головного завдання даного уроку.

Окрім цього вчитель повинен пам'ятати, що для ефективного освоєння музичного матеріалу і для зняття втоми у дітей 1-4 класів на уроках музичного мистецтва поруч із вокально-хоровою роботою, слуханням музики й вивченням музичної грамоти обов'язковим є рух під музику: маршування, танцювальні елементи, музичні ігри. В процесі вивчення музично-ритмічних рухів рекомендується звільнитися від розумового навантаження й освоювати з дітьми характерні рухи українських народних танців: присідання, колупалочка, бігунець, голубці, тиночки, ритмічний рух по колу під час ведення хороводів, ігрових дійств.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, яким чином повинна виглядати навчальна діяльність на уроках музичного мистецтва у початковій школі, щоб запобігти небажанню вчитися й допомогти організувати пізнавальну діяльність учнів з більшою ефективністю? По-перше, вона повинна бути цілеспрямованою, а вчитель обов'язково повинен знати, що він хоче одержати від учнів наприкінці кожного заняття, і відповідно до цього правильно вибудувати хід заняття. По-друге, діяльність повинна бути організована таким чином, щоб учні приходили до нових знань у ході самостійної пошукової діяльності, результатом якої є формування нових знань, умінь й навичок, підвищення пізнавальної активності, розвиток творчого мислення й інших особистісних якостей. Тобто виклад матеріалу для дітей будь-якого віку повинен мати проблемний характер. По-третє, у ході

навчальної діяльності повинен застосовуватися метод навчальних завдань. По-четверте, навчальна діяльність на уроці може бути як колективна, у ході якої діти взаємодіють один з одним, так і індивідуальна. За таких умов учень стає суб'єктом власної діяльності, навчається працювати самостійно. По-п'яте, вчитель музичного мистецтва і весь педагогічний колектив в цілому повинні враховувати всі причини появи проблеми небажання вчитися, такі як невміння вчитися, невпевненість в собі, у своїх силах і здібностях, нездатність сконцентруватися, занадто велике навантаження у позашкільних навчальних установах, нездорова атмосфера в класі тощо, які повинні вчасно ліквідуватися.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедагогический процесс / Ю.К. Бабанский – М., 1977. – 257 с.
2. Григорян С. Т. Формирование мотивации учения школьников: метод. рекомендации / С. Т. Григорян. – М., 1982. – 85 с.
3. Дьяченко В. К. Организационная структура учебного процесса и ее развитие / В. К. Дьяченко. – М., – 1989. – 160 с.
4. Давыдов В. В. Психологическая теория учебной деятельности и методов начального обучения, основанных на содержательном обобщении / В. В. Давыдов. – Томск, 1992. – 118 с.
5. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М., 2004. – 288 с.
6. Попова Т. В. Музыкальные жанры и формы / Т. В. Попова. – М., 1954. – 384 с.
7. Шип С. Жанр музичний / С. Шип. // Українська музична енциклопедія. – Т. 2. – К.: НАНУ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2008. – С. 67–72.
8. Эльконин Б. Д. Избранные психологические труды / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко / Б. Д. Эльконин. – М., 1989. – 560 с.

BIBLIOGRAFIYA

1. Babanskiy Yu. K. Optimizatsiya protsessa obucheniya: Obschedidakticheskiy protsess / Yu. K. Babanskiy. – M., 1977. – 257 s.
2. Grigoryan S. T. Formirovanie motivatsii ucheniya shkolnikov: metod. rekomendatsii / S. T. Grigoryan. – M., 1982. – 85 s.
3. Dyachenko V. K. Organizatsionnaya struktura uchebnogo protsessa i ee razvitie / V. K. Dyachenko. – M., – 1989. – 160 s.
4. Davydov V. V. Psihologicheskaya teoriya uchebnoy deyatel'nosti i metodov nachalnogo obucheniya, osnovannyih na sodержatel'nom obobshchenii / V. V. Davydov. – Tomsk, 1992. – 118 s.
5. Davydov V. V. Teoriya razvivayushchego obucheniya / V. V. Davydov. – M., 2004. – 288 s.
6. Popova T. V. Muzykalnyie zhanry i formy / T. V. Popova. – M., 1954. – 384 s.
7. Ship S. Zhanr muzichniy / S. Ship // UkraYnska muzichna entsiklopediya. – T. 2. – K.: NANU; IMFE Im. M.T. Ril'skogo, 2008. – S. 67–72.
8. Elkonin B. D. Izbrannyye psihologicheskie trudy / pod red. V. V. Davydova, V. P. Zinchenko / B. D. Elkonin – M., 1989. – 560 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КУРКІНА Сніжана Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін КДПУ імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: удосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі засобами мистецьких дисциплін, історія вітчизняної та зарубіжної педагогіки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KURKINA Snizhana Vitaliivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Department of Musical-Theoretical and Instrumental Disciplines, Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: professional training of a future teacher.